

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 61 (1976)
Heft: 7

Artikel: Critica litterara romontscha : ina disciplina el stadi embrional
Autor: Camartin, Iso
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881801>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 14.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Critica litterara romontscha: ina disciplina el stadi embrional

da Iso Camartin

Che la litteratura romontscha seigi spir originalitad ed atgnadads vegn pretendiu stinadamein e mai demonstreu. Che nos poets romontschs se muossien en lur publicaziuns sco intims tgiraders e versai amatur d'in lungatg en tribulaziun ei plizun giavisch che experientscha reala. Che ils lecturs romontschs basegnien la vivonda spirtala cuntenida en nossa litteratura s'auda era buca denter las perschuasiuns superiuras a tut ils dubis. En talas circumstanzias drova ei in pulit mantun disfidonza enviers ils agens sentiments per defender ils interess dalla litteratura romontscha. Eis ella la finala tuttina buca mo in relict antiquau, ina trofea dubiusa ord ina battaglia piarsa, in ornament da nies mund burgheis che nus puppergnein empau sco nossas schliatas disas? Essan nus en nies stadi minoritar forsa buca unfrendas ridiculas dil sempel basegns d'imitar ils auters, dil giavisch da posseder quei che era nus numnein empau all'ingrossa «cultura»? Forsa che la litteratura romontscha ha gia piars sia funcziun legitima dapi che nus essan daventai aschi dependents dil lungatg tudestg. Forsa che nus destruim buca ufficialme in ils ligioms aunc existents mo ord in sentiment da pietad ch'impedescha nus era da sbittar nossa famiglia, nossa affonza, nies vargau.

Quei ei in meini fatalistic sur nossa litteratura e buca senza cinissem. Jeu vi tuttavia buca pretender ch'el seigi fallius. Mo el s'auda tier quella spezia da patratgs malmaneivels che stinschentan la bunaveglia da far enza tgei cu ils prighels creschan. Quel che sefatschenta cun la litteratura romontscha anfla senza special inschign in tschuppel arguments che declaran pli recliame in la situaziun. Jeu vi seconcentrar cheu mo sin in sulet fatg: il manco da critica litterara. El duei gidar ad explicar ina dallas mal-sognas che taccan la membra dil tgierp litterar romontsch.

1. Criticists litterars da professiun dat ei tier nus ual aschi paucs sco scribents professiunals. Quei seresulta ord il stan minoritar da nies romontsch. (Nies lungatg «nutrescha» strusch in chischlet filologs e redactors cun l'incumpensa da tgira scientifica e practica dil lungatg periclitau.) Ina publicaziun litterara romontscha ei el meglier cass accumpignada d'entgins artechels en las gasettas e periodicas romontschas, nua l'atzenziun dil lectur e pusseivel cumprader vegn encuretga. La tempra da tals artechels ei en general ina mischeida da presentaziun, revista e bun-

tadeivla recumandaziun. Demai che la grupp intermediatura denter scriptur e lectur maunca, surpren savens in collega scriptur igl uffeci da propagaziun. Critica ei en general suspectusa e malvesida. Lubida eis ella leu, nua ch'ella sa empristar las armas dalla indignaziun morala. Surpassar in tabu moral ei il sulet ieli che il scriptur posseda per dar flommas alla fleivla burnida che ina nova publicaziun caschuna. Criteris litterars sere-strenschan sin remarcas arbitrarias sur dil bien stil, che ei per ordinari quel dil «lungatg genuin», vul dir: da stil ornamentic ed elevau, e sin la «tensiun» che ins attesta generusamein a scadina lectura che provoche-scha buca exclusivamein la sien. Jeu havess aunc d'anflar l'emprema construcziun en ina presentaziun d'ina publicaziun litterara romontscha che havess animau mei pli che formalmein alla lectura. Surpreudent ei quei buca, demai che negin sedamonda seriusamein co sligiar il problem da presentar litteratura ad in publicum buca homogen. Ils biars surprendan l'incumpensa da scriver enzatgei sur in cudisch pli surmenai d'ina redacziun che ord agen impuls. Quella practica schurnalistica astga gnanc en las pli favoreivlas cundiziuns sesplenghegiar cun il tetel da «critica litterara». Sia valeta ei restrenschiada entras sia atgna ambiziun: honorar il scriptur cun annunziar la legrevla naschiantscha d'in niev juvel per la cultura romontscha.

2. Entginas paucas ovras han la cuida speciala d'anflar l'entrada en il mund schetg dalla litteratura academica. Tier nus Romontschs ein bein era ils litterats academics scarts, mo enqual exempel da talas perscrutaziuns d'ovras litteraras dat ei tuttina. Ils poets han plitost letgas da curdar en egl als filologs universitars inaga che els ein morts. Il rigurus reglement d'objectivada e la vana speronza da sparter il momentan digl immortal fan daventar ils scienzists spuretgs enviers tut quei che ei aunc en veta. Inaga che ils auturs ein satrai, s'avischinan ils experts pli gagliardamein cun lur cunti d'analisa alla preda culturala e sefan senza trembletga vid l'urentaziun minuziusa dil corpus relictum. Las metodos e mesiras han els acquistau el studi cumparativ, el qual els han engartau ils «exempels classics» che surveschan sco fundatur da reglas insurpassablas. Che tala scienza litterara ha penetrau mo aschi scarsamein enteifer la tradiziun romontscha, astgan ins ruasseivlamein deplorar mo a mesas. Surtut cu ins vesa, tgei quantidad procentuala d'operaziuns mediocras e fallidas ella ha effectuau en auters lungatgs. Ils mantuns da litteratura secundara che tuorblan igl access all'ovra originala astgan buca impressiunar memia zun quels che han aunc ina litteratura quasi nuninfectada dil vierm filologic.

Mo cheu ston ins immediat differenziar: sper ils elaborats d'in dubius academissem litterar dat ei naturalmein era products d'ina *scienza litterara* da gronda valeta ed impurtonza, era sche quella vegn per lunsch buca praticada aschi savens sco ella usurpescha il renum scientific. Scienza litterara e critica litterara ein denton buca il medem. Mo il scumbegl ei fetg derasaus. Il structuralist franzos Roland Barthes ha empruau da scarpilir igl embrugl continuau che mischeida critica e scienza. (Per exempel en siu cudischet: *Critique et vérité*, Paris 1966).

Tenor siu meini exista ozildi plitost ina *historia dalla litteratura* ch'ina vera scienza litterara. Nus seigien aunc pér sin la sava dalla perscrutaziun sistemica, co in text litterar seigi structuraus e funcziuneschi. Ual sco la linguistica hagi pér dacuort entschiet a vegnir attenta al fatg, co il lungatg lavuri e tenor tgei reglas el opereschi, aschia seigi era la scienza litterara aunc lunsch da capir andantamein, tgei che schabegi propi enteifer in object litterar sco poesia, novella, roman. La logica simbolica che regi en in text litterar seigien nus habels da descriver pil mument sulettamein cun models hipotetics, empristai ord auters camps scientifics. (Linguistica, etnologia, psicanalisa e.a.v.) La via seigi aunc liunga naven dils differents elements disparats, cun ils quals nus emprueien da formular in tec alla gada ina teoria da litteratura, entochen tier la descripziun integrala da quella cumplcada «grammatica litterara» che governi las diversas fuormas dalla litteratura.

Jeu menziuneschel quei ord duas raschuns: per che nus seigien primo precauts da numnar scienza mintga elaborat litterar fittaus cun attributs scientifics sco lungatg abstract e notaziuns documentaras. Quei che ei a mi enconuschent sco «scienza litterara romontscha» ei da plazzar exclusivamein denter las diversas fuormas da tractats historico-litterars, nua che referat, commentari, interpretaziun e speculaziun van a bratsch en cumbinaziuns multifaras. – Scienza litterara ei secundo tuttavia buca entatgei che stuess vegnir elaborau specificamein enteifer il camp litterar romontsch: ei setracta d'ina teoria generala da litteratura, ch'ins sa naturalmein empruar d'applicar ad exempels romontschs, inaga che sias diversas parts ein svilupadas aschi lunsch che ellas lubeschan e preten dan la controlla experimentativa. Lein esser sincers: ei setracta cheu da valurs spirontamein scientificas cun avantatg zun limitau per consideraziuns practicas d'ina litteratura minoritara. Ina «scienza litterara romontscha» sa esser negin desiderat direct, ni dils auturs, ni dils lecturs. Ins sto esser reals cheu, veser l'impurtonza marginala e renconuscher la valeta mo fetg relativa per il mund litterar romontsch.

3. Tut auter stat ei denton cun la *critica litterara*. Quella ei tenor miu manegiar d'impurtonza directa ed immediata per la litteratura, era per ina litteratura minoritara. Nua ella maunca, pitescha l'ovra, il scriptur ed il lectur. L'ovra antiquescha e croda en emblidanza; il scriptur ei condemnaus ad ina atmosfera silenciusa, senza resun e resistenza, e sfundra aschia en in limbo met e miert; il lectur vegn privaus dil contrast d'impressiuns e motivaziuns che stuessen alamar sia fantasia, provocar siu meini e menar el tier siu agen giudezi. Mo tgei ei propi quella critica litterara, dalla quala jeu pretendel ch'ella seigi la forza motorica per ina litteratura viva e significonta?

Barthes scriva: «Igl ei buca da smarvegliar ch'in pievel repren periodicamein ils objects da siu vargau e descriva els danovamein per saver, tgei far cun quels.» El cass romontsch stuess ins dir: igl ei da smarvegliar che quei ei strusch schabegiau. Barthes vesa la funcziun dalla critica litterara en ina continuada revalorisaziun dils texts appartenents ad in lungatg ed ina cultura. Critica litterara ei buca cheu per decider inaga per adina, schebein ina ovra litterara hagi valeta ni buc. Ella ei l'emprova permanenta d'anflar il senn actual d'in object litterar. Segiramein semida quel constantamein cun la veta ed ils interess dils lecturs. Mo ina ovra litterara ei aviarta a pliras significaziuns. Il criticist litterar s'approximescha buca cun in spért neutral ad in document, seigi quel historics ni contemporans. L'ambivalenza significativa d'in text vegn concretisada en ina u pliras versiuns cun las damondas che empeilan il lectur atras il text. La differenza denter il lectur concerniu ed il criticist ei, che il secund sistemisescha las damondas ed ils problems che il text leventa, ferton che il lectur internalisescha sias impressiuns. Il criticist emprova da rescriber ina experientscha da lectura en ina versiun specifica, coherenta, significonta. Sco Barthes di, duplichescha il criticist las differentas significaziuns; el sviluppescha sur il lungatg dall'ovra «in secund lungatg, vul dir: ina coherenza da segns» inscrets ell'ovra. Mo il criticist ei buca ina istanza totalmein libra ed arbitraria. El scriva buca sur ina ovra quei che va casualmein ad el atras il tgau duront la lectura. El ha sias reglas da proceder. Sia intenziun ei buca da «giudicar» in'ovra, mobein d'encurir ina significaziun inherenta all'ovra che corrispunda a sia motivaziun concreta. El reconstituescha ina cadeina che renta ils differentes simbols, reparti en l'ovra. El dat a quels ina configuraziun ed ina explicaziun. En quei senn reactualisescha el in text litterar, enquera las rispostas che in tal savess cuntener per las damondas variablas ch'ina societad generescha.

Dein nus ord quella perspectiva ina egliada sin la veta litterara en tiara romontscha, ruchegian silmeins treis fatgs en ina outra glisch:

a) Che nossa *tradiziun litterara* schai en ina sien aschi profunda havein nus grondamein d'attribuir al manco d'ina tala critica litterara. Nua ein nos intellectuals che legian ils documents litterars historics e sedattan la breigia d'exprimer lur patratgs e scuvierer ils interess che engaschan els en la lectura? Pertgei resta il contact cun la tradiziun aschi sterils e formals e serestrenscha alla veneraziun nuncritica da quei ch'ins ei sil precint d'emblidar? Nua ein ils giuvens gimnasiasts e students ch'enqueran da capir il messadi cuntenius en nossas ovrar litteraras? Tgi sedat quen sur las fuormas da fantasia, sur il caracter dil raquintar, sur las manieras da distracziun realisadas en nies artadi litterar? Ei setracta cheu buca da veneraziun conservativa dil vargau, ni da pietad enviers nos schinumnai gronds poets. Anzi: ei setracta d'anflar fuormas d'expressiun per quei che ins ei e senta sez. Critica litterara ei buca cheu per frestgentar la memoria vid temps vargai. Ella ei l'emprova da stimular il patratg actual entras rescherca rigurusa da fuormas da veta documentadas en nossa tradiziun. Tgei ha in G.H. Muoth, in Gian Fontana, in Sep Mudest Nay da dir ad in Sursilvan dad oz? Ei nossa relaziun cun ils megliers tgaus da nossa tradiziun buca caracterisada entras ina necrofilia che camonda veneraziun ed effectuescha mo sperdita? Jeu crei che nus stuessien spert rimnar nossas forzas per dumignar quels vuts giud il pedestal da veneraziun, sin il qual nossa cumadeivladad ha postau els. Mo cun releger e rescriver lur patratgs ei lur ovra ina materia viva e productiva.

b) La *discussiun litterara contemporanea* ei pusseivla e valeivla suletta-mein sche la critica litterara fa la punt necessaria denter auturs e lecturs. Ins sto pli che mo deplorar il nivel da discussiun che accumpogna actualme in la schurnalistica litterara ina publicaziun romontscha. Il pli schamper scriptur mereta buca da vegnir exponius a tala munconza da cumpetenza ed ad ina renconuschientscha aschi fatala. Mo bein capiu: la cumpetenza munconta ei meins ina da professiun che d'engaschament ed interess per il messadi litterar. Ei setracta in summa buca da vuler giudicar las ovrar cu ellas cumparan. Ei setracta d'arver elias alla discussiun; d'entscheiver il dialog; da cunterdir e cunterfar nua che igl interess dil lectur vegn blessaus; da collaborar nua che quel anfla risposta, entruidament e cussegl. El mument dat ei en tiara romontscha in summa negin «clima litterar», negina atmosfera fructificonta per plaids da poets e scripturs. (La discussiun sur Gion Barlac ha mussau, tgei clima criu e hostile che regia. Temps da glatsch per in dialog entelgeivel!) Quei vegn era buca meglier cun spitgar. El stuess vegnir creaus entras ina critica litterara digna da siu num. Quella stuess bandunar sia attituda da derschader e professor e demonstrar spert explorativ ed aviert. Ella stuess remplazzar quei

miserabel schurnalissem litterar actual plein risguards e fauls cumpliments. Ella stuess calar d'offender sistematicamein ils scripturs cun fransas e paterlems nunqualificai. Pusseivel daventa quei pér il mument, nua che la critica sefatschenta buca pli cun il scriptur, mobein cun l'ovra. Tgei porta quella? Co relata ella? Co sligia ella ils latschs? Per tgei e per tgi eis ella exemplarica? Nua porscha ella deletg, nua caschuna ella resistenza? Quei ein las damondas che stuessan fatschentar la critica litterara. E buca schebein Toni Halter hagi scret ina ovra meisterila ni anzi pli fleivla che l'anteriura. Digns da nos scripturs vegnin nus per cu nus emblidein els demai che nus essan fatschentai cun lur ovra. Tochen oz havein nus giu memia bia risguards per els e memia paucs per lur ovras. Quei ei igl entiert permanent che nus fagein ad els. E quei ei era il sbagl che nus fagein enviers nusezs sco lecturs.

c) *La situaziun minoritara da nossa litteratura* dat a quella tut specialas letgas per crear ina critica litterara valeivla. Nus essan buca en la situaziun d'in lungatg mundial, nua che tut las fatschentas litteraras ein quasi dominadas dil principi da profit e vendita. Nus essan era buca el prighel da crear ina specia da mulissiers denter auturs e lecturs, sco ils criticists litterars dils gronds lungatgs representan. Critica litterara daventa tier nus ualvess in mied da narcissem intellectual d'ina pintga gruppa privilegiada, che classifichescha las ovras litteraras tenor atgna influenza e prominenzza. Tier nus vegn negin a saver viver da sia occupaziun sco criticist litterar ed aschia vegn el buca a curdar en dependenzas e conflicts cun casas edituras e magnats da publicaziun. Per migliurar il malesser da nossa discussiun litterara vegnin nus buca a vuler imitar la fabricaziun da feuilletons litterars exemplificada en las grondas gasettas. (Ina buna descripciun dalla professiun da criticist anflan ins el cudischet da Peter Hamm: Kritik/von wem/für wen/wie. Reihe Hanser, München 1968) Nus vegnin a stuer anflar atgnas fuormas per ina critica litterara, presenta tier nus mo en in stadi embrional. Ei setracta surtut d'anflar in forum natural da discussiun. Buca ils filologs dueigien instruir auturs e lecturs cun pareris empristai anoviars. Buca ils auturs dueigien surprender da recensar lur collegas, sinaquei che tut «do ut des» resti exclaus. Quei che nus duvrein ei ina gruppa da lecturs intelligents, prompts da formular meinis ed exprimer impressiuns retschevidas en la lectura. Quei impedescha buca il dialog denter ils auturs; quei remplazza era buca la lavur dils filologs. Mo ei savess crear in niev sentiment per il mund multifar che ei presents en nossa litteratura historica e contemporana. Ei savess gidar a depersonalisar la discussiun litterara; ei savess evitar l'incriminaziun da poets individuals e malgiustia enviers lur lavur. Mo surtut: ei savess revaletar nies artadi

litterar, mobilisar las forzas curcladas d'emblidanza e letargia mentala, e procurar per in saun e frestg dialog cun nosssa tradiziun aschibein sco cun nos scripturs actuals. Biars lecturs vegnan segiramein buca a haver il gust d'exponer lur impressiuns a debattas e discussiuns. Mo ils paucs, quels cun la pissiun da leger e capir e cun la facilitad da formular, duessen crear las fuormas necessarias che lubeschon da far paleis als auters las experientschas fatgas sin lur viadi atras in dils pli marveglius reginavels: la litteratura. Forsa ch'in niev anim da leger e schizun da scriver seregagliass en in clima pli favoreivel als plaids da nos poets. Valess ei buca silmeins in'emprova en temps aschi difficults per in lungatg minoritar?